

"רבי ישראל בן רבי אדם"

בעקבות "חזון האמונה" החמקמק של אריה ליב גורדון

דיוקנו היחיד של אריה ליב גורדון

ובדרך כלל מי שזכה בו היה ראוי לו: היה זה צעיר שנועד לגדולות. "עילוי" הוא תואר הנועד לצעירים. אין עילוי קשיש. התואר מצביע על פוטנציאל של ממש הגלום בנושאו, שלכשיתממש שוב לא יהיה עילוי. אם מימש את הבטחת נעוריו יהפוך ברכות הימים ל"רב הגאון" וכיוצא בו, ואם לא - לא יעמוד לו תוארו לאורך ימים. המעטים שנותרו עילויים לאורך שנים, או שמתו בנעוריהם או שפרשו מן העולם שציפה מהם לגדולות, פרישה שלא הייתה בה התרסה ושלא הכחישה את רושםם הראשון. גורדון היה עילוי מן הסוג השני.

התשובה לשאלה: "מי היה אריה ליב גורדון?" אינה פשוטה. לאיש יש בעצם שתי ביוגרפיות, ליתר דיוק שתי תדמויות, שהדגישו כל אחת היבטים שונים ואף סותרים בתולדותיו. את האחת ניתן לראות כ"ביוגרפיה ציונית", הקושרת אותו למהלכים שהתחוללו ב"יישוב החדש". ואילו האחרת הפוכה, וקושרת אותו למהלכים שזוהו עם העולם הישן, המסורתי. והאמת חמקמקה כדרכה.

גורדון נולד בשנת תר"ה (1845) והחל לכתוב חידושי תורה מרשימים בחריפותם בהיותו כבן 13, שהוציאו את שמו כ"עילוי". עד לנישואיו בגיל 21 עשה בישיבות, ביניהן ישיבת רוז'ינו, שם הכיר את ר' יחיאל מיכל פינס, שהיה קרוב אליו מאוד בהמשך דרכם. סמוך לנישואיו הוסמך לרבנות על ידי ר' יצחק אלהנן ספקטור, ואז גם שינה את מהלך חייו. במקום להמשיך בקריירה הרבנית שבה החל נסע לברלין, שממנה חזר כמהנדס כימאי. לארץ ישראל עלה בשנת 1891, כבן 46, ועסק בה בפעילות ציבורית, בהוראה ובהנדסה כימית, עד פטירתו בשלהי 1912. דומה שאין מחלוקת לגבי

ר' ישראל רב פרומקין, עורך "החבצלת", ראוי למבט נוסף קודם שיוחזר לערמה. אבל המפתיע מכל הסתתר מעבר לדף השער. במקומן המסורתי של ההקדשות, הופיע הטקסט: "מזכרת עולם לכבוד ידידי הרב הגדול החכם הנאור המהלל ברוב התשבחות רבי אדם הי"ו, כהן לאל עליון בממלכת הבריאה ולכבוד בנו בכורו הכהן הגדול מאחיו הרב הצדיק עושה צדקות בכל עת, ה"ה עמיתי ואיש בריתי אשר נפשי קשורה בנפשו רבי ישראל הי"ו מאת אוהבם הנאמן המתימר בכבודם, הכותב".

אין לקרוא הקדשה זו כפשוטה: זו התחכמות, אמנם מעט מסורבלת, ו"רבי אדם" אינו אלא האדם, הכהן העליון בעולם הבריאה, ובנו "רבי ישראל" הוא עם ישראל שנפשו של המחבר קשורה בנפשו. אם אכן זה פירושה של ההקדשה, ניתן לרעת מעט על כוונת המחבר ואף על עולמו. אך נעזוב עתה את הספר לשעה, ונלך ללקוט בשדה אחר.

לא יד המקרה ערמה את הספרים ההם לערמה אחת, על אחד משולחנות אולם הקריאה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אני הייתי זה שזימנתי אותם לשם. כולם חוברו על ידי אריה ליב גורדון או שהייתה לו יד בהוצאתם.

לפני חודשים אחדים כתבתי כאן, ב"אוצר הספרים", על גלגולי מחזור התפילה "מפי עוללים". אגב ההתחקות אחרי ר' אברהם צבי זיסרמן (נעמני) אשר על הנוסח, עלה גם שמו של גורדון. כך גלגל קטלוג בית הספרים את ספריו לשולחני, וגלל בפני משהו מתולדות חייו. כל שידעתי עליו עד אז, היה שנודע בכינוי "העילוי מקלם". התואר "עילוי", בצירוף שם מקום, הוא תואר שניתן במשורה

דף השער המסודר בקפידה סגפנית, נקי ומדייק, וחלוקת השורות ההרמונית, הנעימה לעין, הקשו על ההתעלמות מן הספרון שבערימת הספרים הקטנה שעל השלחן. גם השם היומראני: "חזון האמונה וההשגחה", שיכול היה להעלות על הדעת נדנוד תיאולוגי, טקסט אפולוגטי או חזון הזוי, לא עצר בעד היר מלשלות אותו מן הערימה.

לא רק הצורה, גם הטקסט שעל דף השער לא היה חסר עניין. תחת כותרת הספר הופיעו רמזים שלא ראוי לפטרם בלא כלום: "[...] שלשה מכתבים/ אשר השיב לשואליו/ אריה לייב גארדאן". מכתבים של אחרים הם דבר מסקרן. חרך הצצה לעולם התחום לכאורה בין הכותב לנמענו לבדם. גם מקום הדפוס הבטיח: "פעה"ק ירושלם תובכ"א/ שנת תרנ"ט לפ"ק/ בדפוס י"ד פרומקין נ"י". ספר שהדפיס

שלשה מכתבים

אשר השיב לשואליו

אריה ליב גארדאן.

פעה"ק ירושלם חובב"א.

שנת תרנ"ט לפ"ק

בדפוס "הפרומקין" נ"י.

אחד מהם הוא תשובה על שאלת יסוד שונה: הראשון על האמונה, השני על ההשגחה והשלישי על הנבואה. ביסוד הדברים מנסה גורדון לנסח משנה סדורה של יהודי מאמין, שומר מצוות, משכיל, לאומי, לפי הסדר הזה, הנדרש להשיב על אמונתו רבת הפנים למתנגדיו האמתיים או הברויים. ספור המסגרת הם חייו שלו, בין בית ספר פיק"א שניהל ליקבי ראשון לציון, שבהם ערך את ניסוייו. הפנייה היא אישית, שמות השואלים רמוזים בראשי תיבות, והתשובות מפורטות, למדניות ומלומדות כאחד.

זהו חיבור המתייחס למצב אמתי, כמעט פוליטי, שבו אדם נדרש להסביר את אמונתו שלו ושלו בלבד, לסביבתו שנראית לו כעוינת או משיגה על דרכו. מבחינה זו גורדון הוא אחד ממנסחיה הראשונים של עמדה אורתודוקסית הומניסטית, מודרנית, בארץ ישראל. אלא שאורתודוקסיה אינה זקוקה לניסוחים מסוג זה, וייתכן שזו הסיבה שעד עתה לא היה מי שיידרש לחיבור, גם לא למחברו, לא בקרב בני חוגו, גם לא בקרב בעלי דבכו.

הספרים והעמיק חקר לבחור משופרי דשופרי שבחן את כל הענינים הנ"ל וימץ תמציתם כדבורה זו שמוצצת מיץ הפרחים ופולטת רבשם עמידתו בין פעילי התרבות החילונית שבקרב מורי העלייה הראשונה, הייתה בלא ספק אמביוולנטית, קונטרורסלית, והקשתה עליו ועל סביבתו. לא בכדי נכתב עליו: "בהיותו פולמוסן חריף ובעל לשון חדה ואישיות דומיננטית לא האריך זמן רב באף אחד מן התפקידים שמילא". אך זו דרך קלה מדי להסביר את עמידתו העצמאית של גורדון. מה שעמד מאחורי פולמוסיו הייתה העמדה הרתית הלאומית שאותה ניסח, ואשר עליה בחר להגן לא בתוך העולם החרדי שבתוכו גדל, אלא דווקא בתוך התנועה הלאומית בארץ ישראל, שראה עצמו חלק ממנה, כפי שראה גם את עולמו האחר, החרדי. בכך הייתה הצבעה על דרך חדשה, חרדית-לאומית, בדומה לדרך שבה הלך גם עמיתו ר' יחיאל מיכל פינס. את המאבק על דרכו ניהל בין השאר ב"אספת המורים". כך למשל, במכתב "לחברי הנכבדים", כתב את הדברים האלה: "אספת המורים סגרה אז את הדרך בעד כל מורה מכת המשמרים, לכל יבוא אל חברתם ולכן לא קראה בתחילה את המורים המומחים הפדגוגים האמתיים".

כפי שקרה למתווכים אידאולוגיים לא מעטים, נדחתה דרכו של גורדון מלכתחילה על ידי שני הצדדים, כפי שכותב עליו דוד יודלביץ, ממייסדי "אספת המורים": "החבר הטוב אריה ליב גורדון כמובן נפסל פסול גמור גם אצל קווקי אל [מתנגדיו החרדים האלימים] וגם אצלנו [המורים החילוניים, חברי אספת המורים]".

ועתה לספר שבו פתחנו. "חזון האמונה וההשגחה" הוא בלא ספק חיבור אפולוגטי, בעל היבטים תאולוגיים, אך הוא בשום פנים ואופן אינו חזון הזוי. זהו חיבור העשוי שלושה מכתבים, שכל

העובדות, אך אולי ישנה כזו על תרומתו להבנת זהותו התרבותית של בעליה. התדמית האחת רואה בויתורו על הקריירה הרבנית תפנית חדה בעלת משמעות משכילית, שמשמעה דחיית הישן ואימוץ החדש. זאת על סמך האגודות הלאומיות שבהן היה פעיל, בעיקר אגודת "בני משה" מיסודו של אחד העם; על היותו מזכיר ועד חובבי ציון ביפו; ובעיקר על השנים תרנ"ג-תרנ"ז שבהן ניהל את בית הספר של חברת פיק"א בפתח תקווה. היא אף לא הייתה מתעלמת מהיותו ממייסדי "אספת המורים", שפעלה בשנים 1892-1896.

אך הפגישה עם פעילותו הספרותית מציבה בפני התרומית המשכילית-חילונית כמה סימני שאלה. עולמו הרוחני של גורדון היה דווקא עולם בית המדרש, שבו פילס לעצמו דרכים תוך שליטה מוחלטת בספרות היהודית. ספרו הראשון, "משפטי הלשון העברית", היה מבוסס לכאורה על משנתו של הגר"א בדקדוק עברי, אך מהדורתו הפכה אותו לספר דקדוק עצמאי, המבוסס על משנתם של מדקדקים מאוחרים ובכללם משנתו שלו. זהו אחד מכמה ספרי לימוד העברית שכתב, שהנודע שבהם היה "מסלול ודרך לדקדוק שפת עבר". בעיני סביבתו היה "מדקדק". זה היה תחום עיסוקו העיקרי, והוא שהקנה לו נקודת מבט ייחודית על ענפי היהדות, כמו גם על החינוך בימי העלייה הראשונה. כן יש להזכיר את הדפסת "תנ"ך ארץ ישראל, הראשון שסודר ונדפס בארץ ישראל" שלא הושלמה; את פירושו הקצר, הבהיר, "בינת מקרא", המכוון בעיקר ל"מלמדים"; ובעיקר את חלקו המרכזי בהכנת "אוצר התפילות", הסידור המונומנטלי שיצא לאור בוויילנא סמוך לפטירתו, שמאחורי דף השער שלו כתב שפ"ן הסופר, המגיה בדפוס האלמנה והאחים ראם:

[...] ע"י הרה"ג המובהק החכם המדקדק מר אריה ליב גורדון ז"ל [...] כשמונה עשרה שנה ישב על אוצרות גנזי

לְשִׁכָּה טוֹרָה תִּכְתֵּבָה

סיפורה של ספינת
"החלוץ" עורכי
הדין נגד כותבי
הבקשות על
המיניות בחתונה
היהודית באיטליה
בין ג'אעוני לגיא
אוני גבורתו ומותו
של אהרון מנצ'ר
געגועים לחוברות
העבודה לחופש
הגדול זיופי
שטרות בתקופת
המנדט הרופאים
הראשונים ילידי
הארץ

עת-מזל

עיתון לתולדות
ארץ ישראל
ועם ישראל

יד יצחק בן-צבי דו"רחון גיליון 195 תשרי תשס"ח ספטמבר 2007

יד